

URAL-ALTAY VE ALTAY DİL TEORİSİ

GİRİŞ

Türkçenin hangi dillerle akraba olabileceği meselesi bilim adamlarını uzun zamandır meşgul etmektedir. Bu süre içerisinde, Türkçenin hiçbir dille akrabalığı olmadığı görüşünden, bazı kızılderili dilleri, Sümerce, Etrüskçe, Hint-Avrupa gibi dillerle akraba olabileceği ve hatta bütün dillerin Türkçeden kaynaklandığına varıncaya dek pek çok farklı görüş ileri sürülmüştür. Bunların en fazla üzerinde durulan ve kabul göreni Türkçeyi önce Ural-Altay ve daha sonra Altay dil ailesi içinde ele alan görüştür. Aşağıda son sözü edilen dil aileleriyle ilgili tartışmalar kısaca ele alınacaktır.

URAL-ALTAY DİLLERİ TEORİSİ

Ural ve Altay dillerinin köken birliği görüşü, genel olarak karşılaştırmalı dil incelemelerinin geliştiği 18. yüzyılın başlarından itibaren tartışma konusu olmuş, bilimsel çalışmaların ilerlemesiyle, Türkiye’deki yeni tarihli yayınlarda bile kabul edilmekle birlikte, doğru olmadığı ortaya çıkmıştır.

Bir savaş esiri olarak Rusya tarafından Sibiry’a sürgün edilmiş olan İsveç subayı P. von Strahlenberg, on üç yıl boyunca bu bölgede dolaşmış ve bölge halklarının dilleri ve kültürleriyle ilgili malzeme toplamıştır. Ülkesine döndükten sonra topladığı malzemeyi bir kitapta değerlendirmiş ve böylece Ural-Altay dillerinin aynı ana dilden geldiği yönündeki tartışmanın da başlatıcısı olmuştur.

Strahlenberg bölgedeki halkların tümünü Tatar olarak adlandırmış ve bunları altı bölüme ayırmıştır:

1. Fin-Ugorlar (Strahlenberg *Uygur* adını kullanıyor): Macarlar, Finler, Vogullar, Çeremişler (Mariler), Permyaklar, Votyaklar, Ostyaklar.
1. Türk-Tatarlar: Tatarlar, Yakutlar, Çuvaşlar.
2. Samoyedler.
3. Moğollar ve Mançular: Kalmuklar, Mançular, Tangutlar.
4. Tunguzlar: Tunguslar, Kamasinler, Arinler, Koryaklar, Kuriller.
5. Karadeniz ile Hazar denizi arasında yer alan halklar.

Yaklaşık yüzyıl sonra M. A. Castrén’in (1813- 1852) yapmış olduğu bölümlenme (1. Fin-Ugor, 2. Samoyed, 3. Türk-Tatar, 4. Moğol, 5. Tunguzca ve ağızları) gerçeğe daha yakındır. Gerçi Castrén Ural-Altay dillerinin akrabalığı konusuna hiç bir zaman kesin gözüyle bakmamış, söz konusu grubu da yalnız Altay dilleri olarak adlandırmıştır. Ama konuyla ilgili çalışmaları onu Ural-Altay dilleri araştırmalarının önderi durumuna getirmiştir.

Karşılaştırmalı sesbilgisi yöntemini kullanarak Ural-Altay dillerinin gerçek durumunu ortaya koyan W. Schott olmuştur. Söz konusu dilleri Ural ve Altay olmak üzere iki büyük gruba ayıran Schott, Ural grubunu Fin-Ugor ve Samoyed olmak üzere iki alt gruba, Altay grubunu da Türk, Moğol ve Mançu-Tunguz olmak üzere üç alt gruba ayırmıştır. Schott yalnız Ural-Altay dil birliği alanında çalışmamış, daha sonra Ural dil birliğinden ayrı olarak incelenmeye başlanacak olan Altay dil birliğinin bel kemiğini oluşturan Genel Türkçe *z/ş*, Çuvaşça *r/l* ses denkliklerini de tespit etmiş ve yine Altay dillerini araştırmaları açısından büyük önem taşıyan Çuvaşçanın sanıldığı gibi bir Fin-Ugor dili değil bir Türk dili olduğunu ilk kez ortaya koymuştur (*De lingua Tschuwaschorum*, 1841).

Araştırmacıları Ural-Altay dillerinin aynı ana dilden geldiği görüşüne götüren, bugün bir kısmının doğru olmadığını bildiğimiz ortak yönler şöyledir:

1. Ural- Altay dillerinin tümünde ses uyumu vardır.
2. Kelimelerde erillik-dişillik yoktur.
3. Tanımlık (artikel) yoktur.
4. Kelime yapımı ve çekimi eklerle olur.
5. İsimlerin çekiminde iyelik ekleri kullanılır.
6. Eylem biçimleri zengindir.
7. Önekler yoktur, sonekler vardır.
8. Sözdiziminde tamlayan tamlanandan önce gelir.
9. Sayı sıfatlarından sonraki ad ögesi çokluk eki almaz.
10. Karşılaştırmada üstünlük derecesi ayrılma durumu eki (-dan) ile yapılır.
11. Ekeylem olarak “sahip olmak” değil “olmak” kullanılır.
12. Pek çok Ural-Altay dilinde olumsuzluğu gösteren özel bir eylem vardır.
13. Soru, ekle yapılır.
14. Cümle bağlayıcısı olarak eylem biçimleri kullanılır.

Bu benzerlikler yanında, Ural ve Altay dilleri arasında bazı düzenli ses denklilikleri olduğunu kanıtlamaya yönelik etimolojiler de yapılmıştır. Ural- Altayca söz başı ince *n̄*- sesi taşıdığı öne sürülen şu iki kelime buna örnek olarak verilebilir:

Fin. *nolki* “ağlamak”, Karel. *nolgi* ay. = Çuv. *śul* < **çāl* < * *nāl* “gözyaşı”, Ana Türkçe *yāş* ay., Mo. *nil-bu-* “tükürmek”, *nil-bu-(*r)-sun* “salya; gözyaşı”, Mo. *nisun* < **nilsun* “ağlamak”, Evenki. *nilbirin* “ıslak, yaş”. Macarca *nyál* biçimine dayanarak genel Ural-Altayca biçim **nāl* olarak tasarlanabilir.

Fin. *nylke-* (**n̄*-) “soymak, sıyırmak”, Lap. *ñelkis-* “ayırarak” = Orta Türkçe *yüli-* “traş etmek veya olmak, kazımak”, Yak. *sül-* “sıyırmak”, Evenki *nül-* “sıyırmak”, Mo. *cülgü-* “ovmak, sürtmek” (N. Poppe 1977: 222-223).

19. yüzyıl boyunca süren çalışmalar sonucunda Fin-Ugor dilleri alanında büyük ilerlemeler kaydedilmiş ve bu dillerin akrabalığı kanıtlanmıştır. Ancak Ural ve Altay dillerinin köken birliği kanıtlanamamıştır. Bu arada Türkçenin eski dönemlerinden geçmiş çok sayıda kelimeye sahip olduğu için Macarcanın Türk dili tarihinin en önemli kaynakları arasında sayıldığını da belirtmeliyiz. Macaristan’daki Szeged Üniversitesi, Altayistik Bölümünde, Osmanlı öncesi dönemde Türkçeden Macarcaya girmiş olan kelimelerle ilgili bir sözlük çalışması yürütülmektedir. Bilindiği gibi Macarcadaki Türkçe kelimelerin üç katmanı bulunmaktadır. İlki, Çuvaşların ataları olan Bulgarlarla birlikte yaşadıkları dönemden kalmış olan ve bir *r/l* diline ait olmalarıyla kolayca ayrılabilen kelimelerin olduğu katmandır: *gyümölcs* (d’ümölç) “yemiş”, Çuv. *śimš* ay. İkincisi Macarların bugünkü yurtlarına gelmelerinden sonra Moğol istilası sonucu doğu Avrupa’ya doğru çekilen Kıpçak kitleleriyle olan yoğun ilişkileri neticesinde almış oldukları daha çok kişi ve yer adlarından oluşan Kıpçakça kelimelerin katmanıdır: *Agbúra* (Agbūra) “beyaz deve yavrusu”, *Alacs* (Alaç) “alacalı, benekli”. Son katmanı ise daha yeni tarihli olan Osmanlı Türkçesinden alınma kelimeler oluşturur: *kapu*, *szakál* (sakāl) “sakal”. Bu projede Gambocz (1912) ve ondan sonraki çalışmalar da değerlendirilmektedir.

ALTAY DİLLERİ TEORİSİ

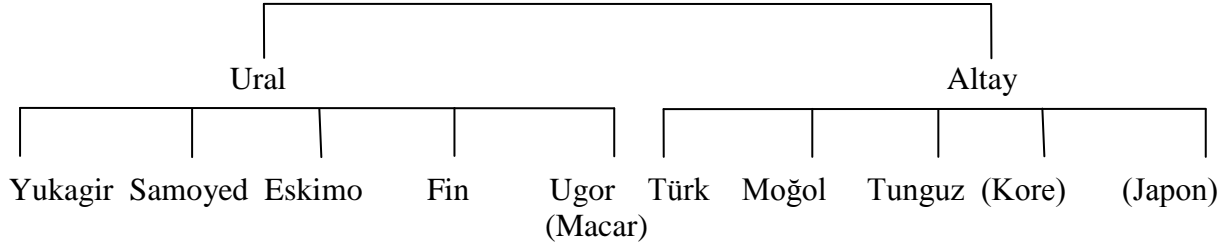
Altay dilleri yaygın görüşe göre Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzcayı, daha az kabul gören bir görüşe göre ise Korece ile Japonca’yı da içine alan dil ailesinin genel adıdır. Altay dil birliğini savunan araştırmacılar Korecenin bu birliğin bir üyesi olduğunu kabul etmektedirler. Ancak Japoncanın durumu şimdilik şüpheli sayılmaktadır. Orta Asya’daki

Altay Dağları ve çevresi bu dilleri konuşan toplulukların anavatanı olarak kabul edilir ve Altay dilleri terimi de buradan gelir.

Altay dilleri teriminin içeriği, 19. yüzyıldan bu yana önemli değişiklikler geçirmiştir. Önceleri Altay dillerinin başka dil aileleriyle akrabalığı üzerinde durulmuş, karşılaştırmalı çalışmaların ilerlemesiyle bundan vazgeçildiği gibi Altay dillerinin soyca akrabalığı görüşü de şiddetli eleştirilere uğramıştır. Terim bugün köken birlikleri kanıtlanmış bir dil ailesini ifade etmekten çok, tarihte birbirleriyle yoğun ilişkide bulunmuş ve ortak yapısal özellikler taşıyan dillerle ilgili bir çalışma hipotezinin adı olarak kullanılır.

Elliden fazla alt dile/lehçeye ayrılan Altay dillerinin en büyük kolu Türkçe, en küçük kolu da Mançu-Tunguzcadır. Altay dillerinden birini konuşan toplulukların kurduğu devletler yanında Çin, Rusya, Balkan ülkeleri, İran, Irak, Suriye, Ukrayna, Afganistan, Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri, Avustralya, Ermenistan, Litvanya, Moldovya, Polonya, Tacikistan, Yunanistan gibi çeşitli ülkelerde de Altay dillerinin alt dilleri/ lehçeleri konuşulmaktadır.

Tablo I: Ural-Altay dilleri teorisi, savunulduğu dönemlerde şöyle bir tabloyla gösterilmekteydi:

ORTAK ÖZELLİKLERİ

Altay dilleri birçok ortak özelliğe sahiptir. Aralarında önemli ses denklıkları bulunmaktadır. Hepsinde ses uyumları vardır. Bir kelimedeki ünlüler ile kalın ve ince varyantları da bulunan /g/, /k/, /l/ gibi sesler ya kalın ya da incedir: Tü. *el-ler-im-den*, *kol-lar-im-dan*, Mo. *monçag* 'boncuk' gibi. Ancak Mançu-Tunguzcada kimi kalın ve ince ünlü çiftlerinin kaynaşması sonucu kalınlık-incelik uyumu kelime köklerinde bozulmuş, eklerdeyse korunmuştur: Ma. *biya*<*biyaga* ay. Aynı şekilde Özbekçe, Yeni Uygurca gibi Türkçenin ses uyumu olmayan dillerin etkisinde kalmış bazı kollarında da kalınlık-incelik uyumu kısmen kaybolmuştur: Özb. *kolide* 'elinde', Uyg. *balileri*<*balaları* 'çocukları'. Dudak uyumu ise Türkçe ve Moğolcada sonradan gelişen bir özelliktir. Türkçe bir kelimedede dar bir ünlü kendinden önce gelen hecedeki ünlüyle düzlük-yuvarlaklık bakımından uyumludur: *ev-in*, *göl-ün*. Moğolcada ise geniş ünlülü bir heceden sonra yine geniş bir ünlü gelir: *ger-ēs* 'ev-den', *noyon-ōs* 'bey-den'.

Altay dillerinin hepsi bitişkendir. Yeni kelimeler genellikle köküne ekler getirilerek türetilir: Mo. *baya-lig* = Tü. *zengin-lik*. Birkaç ek arka arkaya gelebilir: *yap-tır-ıl-ma-ma*. Aynı şekilde cümlenin öğeleri arasındaki dilbilgisi ilişkileri de ekler yardımıyla gösterilir: *ev-in kapı-sı*. Bir ekin, çoklukla tek bir anlamı veya işlevi vardır. Birleşme yerleri genellikle açıktır. Sadece son ekler vardır, kelime önüne veya içerisine eklenen önek ve içekler yoktur. Mo. *mori-d-ōs-min* ('at-lar-dan-benim') = Tü. *at-lar-im-dan*. Öneklerde de görüldüğü gibi ek sınırları bellidir. Ek sınırlarının tespitini zorlaştıran kaynaşmalar yoktur.

Sözdiziminde normal bir cümledeki unsurların sıralanışı özne-nesne-yüklem şeklindedir. Tamlamalarda, tamlayan tamlanandan önce gelir. Sıfat tamlamalarında tamlayan ile tamlanan arasında hal, cinsiyet ve sayı bakımından bir uyum bulunmaz. Çokluk bildiren sayılardan

sonra gelen isimler çokluk eki almaz. Hint-Avrupa, Sami dilleri gibi büyük dil ailelerinde gördüğümüz gramatikal cinsiyet yoktur.

SOYCA AKRABALIKLARI

1730 yılında P. V. Strahlenberg tarafından Altay dillerinin Ural dilleriyle akraba olduğu ileri sürülmüştür. Bu yanlış görüş kimi yayınlarda halen tekrarlanmaktadır. Hint-Avrupa dilleriyle ilgili çalışmaların dil akrabalığı konusunda getirdiği yeniliklerden sonra 19. yüzyılda Altay dilleriyle ilgili yayınların sayısında da artış olmuştur. Ancak bu dönemde yapılan ve çok eksik bulunan karşılaştırmalı çalışmalar, bugün sadece tarihi değere sahiptirler. Altay dilleriyle ilgili gerçek anlamda karşılaştırmalı çalışmalar, W. Schott'la (1809-1889) başlamıştır. Altay dilleri araştırmalarının ilk devresi olarak görebileceğimiz 19. yüzyılın sonuna kadar olan dönemde W. Schott, H. Winkler, J. Grunzel, W. Bang gibi bilim adamlarının kaleminden çıkan bir dizi araştırma yayımlanmıştır. Bu dönem, J. Benzing'e göre J. Grunzel'in *Entwurf einer vergleichenden Grammatik der altaischen Sprachen nebst einem vergleichenden Wörterbuch* (Leipzig, 1895) adlı eseriyle sona erer. Sözü geçen kitaptaki sesbilgisi verileri Altay dillerinin karşılaştırmalı sesbilgisi olmaktan çok uzaktır. Morfolojiye dair veriler ise Altay dillerinin akrabalığından çok akraba olmadıklarını ispat edecek türdendir. Söz dağarcığında ortak görülen kelimelerin bir kısmı alıntıdır. Diğerlerinin de alıntı olmadığı kesin değildir. Grunzel'in bu eseri karşılaştırma çalışmalarının henüz erken olduğunu, ayrıntı çalışmalarına devam edilmesi gerektiğini açıkça gösterir (Benzing 1953).

Altay dillerinin akraba olduğu görüşünü delillerle ilk defa Ramstedt ileri sürmüştür. Başlangıçta Ana Altay dili gibi bir dilin varlığından şüphe eden ve Türkçe ile Moğolca arasındaki ortak unsurların yüzyıllar boyunca süren karşılıklı kelime alışverişinin bir sonucu olduğuna inanan Ramstedt, daha sonra Türkçe, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın akraba oldukları, Ana Altay dilinden türedikleri sonucuna varmıştır. Akrabalık teorisi, Ramstedt'ten sonraki en hararetli taraftarlarını onun öğrencileri P. Aalto ve N. Poppe ile dil ailesinin sınırlarını Japonca'yı da içine alacak şekilde genişleten R. A. Miller'de bulur. Altay dillerinin akrabalığına taraf olanlar arasında K. H. Menges, M. Räsänen, O. Pritsak, N. A. Baskakov, T. Tekin, Osman Nedim Tuna gibi bilim adamlarını da sayabiliriz. Türkiye'de saha ile ilgili araştırmalarda bu teori genel olarak kabul görür.

Akrabalık teorisinin belkemiğini bu diller arasındaki ses denklikleri oluşturur. Bu ses denklikleri arasında da *z/ş* ve *r/l* denkliklerinin ayrı bir yeri vardır. Genel Türkçe *z/ş*'ye karşılık *r/l* sesleri yalnız Moğolca, Mançu-Tunguzca ve Korecede değil, bir Türk dili olan Çuvaşçada da bulunur: Genel Türkçe *kış* = Çuv. *hıl* ; Genel Türkçe *kız* = Çuv. *hır*. Çuvaşça *r/l* seslerinin Genel Türkçede *z/ş* seslerine denk geldiği ilk olarak W. Scott tarafından farkedilmiştir. Daha sonra, Altay dilleri arasındaki bir çok ses denkliğinin bulucusu olan Ramstedt, Türkçe ile Moğolca arasında da bu denkliğin bulunduğunu göstermiştir: Tü. *yaz*- 'yazı yazmak' = Mo. *ciru* 'işaret koymak', Tü. *yaşur*- 'örtmek', = Mo. *dalda* 'saklı, gizli'. Bu ses denkliğinde, *r/l* seslerinin mi yoksa *z/ş* seslerinin mi? önce olduğu konusundaki tartışmalar, E. Yılmaz'ın *Çuvaşça Çok Zamanlı Sesbilgisi* adlı çalışmasında özetlenmiştir. Ramstedt, bundan başka Moğolca kelime başı *n-*, *ń-*, *d-*, *c-* ve *y-*'nin, Çuv. *ś-*'ye, Genel Türkçede ise *y-*'ye denk geldiğini ileri sürmüştür: Eski Tü. *yaz*, Türkm. *yāz* 'ilkbahar' = Mo. *niray* 'taze, yeni doğmuş' = Man. *ńārhun* 'genç, taze, yeşil' = Ko. *nyerim* 'yaz' = Çuv. *śur* 'ilkbahar' Mac. *nyár* 'yaz'; Eski Tü. *yaş-* 'gizlemek, saklamak' = Mo. *dalda* 'gizli, saklı; gizlice' = Man. *dali-* 'örtmek, gizlemek' = Evenki *dal-* 'örtmek'. Ramstedt, bunların yanında başka ses denkliklerini de bulmuş, eklerle ilgili birçok sorunu araştırmış, karşılaştırmalı Altay dilbilimi alanının çeşitli hususlarını ele alan yazılar yayımlamıştır. Ona göre Ana Altay dilinin en az dört ağzı vardır: Ana Korece, Ana Türkçe, Ana Moğolca ve Ana Mançu-Tunguzca. Bunlardan Ana Korece ile Ana Türkçe asıl dil alanının kuzey kısmında bulunuyorlardı. Yine Ana Mançu-Tunguzca ile Ana Korece bu alanın doğu kısmında, Ana Türkçe ile Ana Moğolca

da batı kısmında konuşuluyordu. Ramstedt'ten sonra Altay dilleri teorisinin en ateşli savunucularının başında gelen N. Poppe yazmış olduğu Altay dillerinin karşılaştırmalı gramerinde ses denklüklerini içeren çok sayıda örnek vermiştir. Bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

Genel Tü. *taş* = Mo. *çila-gun* < **tilagün* “taş” = Halha *çulū*, Buryat. *şulūn* = Ko. *tol* “taş” = Çuv. *çul* “taş” < **tial* < **tal*.

Genel Tü. *yaş*, = Mo. *nilka* ‘küçük, genç, taze’, Bur. *nulgar* < *nilugar* < *nalugar* “kaygan, ıslak” = Goldi *nealun*, *nalun* “taze, çiğ” = Kor. *naklet* “çiğ”

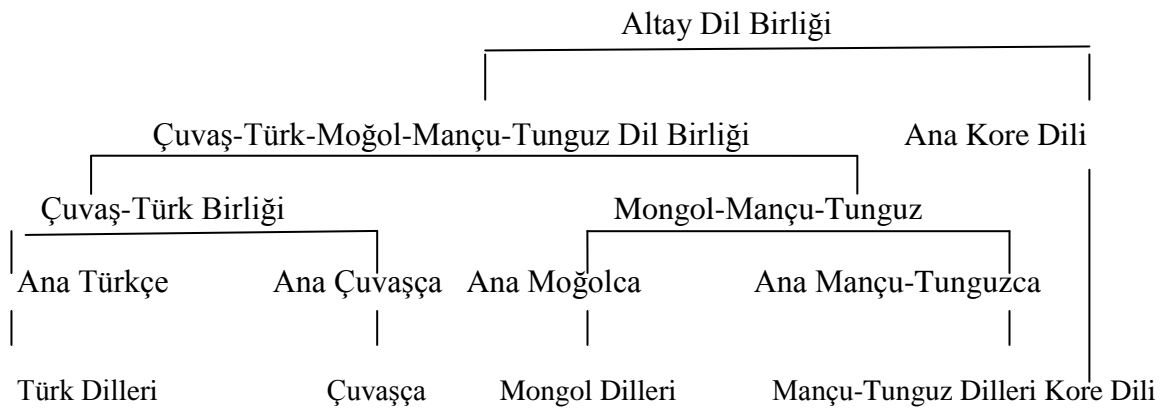
Türkçe *buzacağı* = Mo. *biragu* = Buryat. *burū* = Even. *beru* “teke” = Çuv. *pīru* “dana” (Poppe 1960, 21, 77).

Karşılaştırmalı araştırmalarda Moğolca ile Türkçe arasında başka ses denklükleri yanında kimi yapım ve çekim eklerinin de ortaklığı ileri sürülmüştür. Örnekler için bkz. Tuna 1992, 37.

Altay dillerinin bir ortak dilden türediğini savunanlar için bu denklükler, iki dilin akrabalığını kesin olarak ispat etmeye yetmektedir. Ama bu iki dilde karşımıza çıkan ortak yapım ve çekim eklerinin çok azının Tunguzcada görülmesi bir tarafa, iki dil arasındaki ses denklüklerini gösteren kelimelerin bu ses gelişmelerinden sonraki bir dönemde ödünçlenmiş olmadıkları da kesin değildir. Altay dilleri tartışmalarına, özellikle *r/l* ve *z/ş* meselesiyle ilgili yazılarıyla katılan Talat Tekin, Doerfer’in teori karşısı görüşlerini eleştirdikten sonra, Altay dillerinin soyca akrabalığının henüz kesin olarak ispat edilmemiş sayılabileceğini, fakat Altay dilleri teorisine karşı olanlardan hiç kimsenin şimdiye kadar bir dilcinin kabul edebileceği deliller göstererek, bu teoriyi çürütmediğine işaret etmiştir.

Korecenin durumuyla ilgili olarak ise Han-Woo Choi’un çalışmalarına bakılabilir (1985, 1989). Araştırmacı Korecenin sesbilgisi ve biçimbilgisi açısından diğer Altay dilleri ile olan ilişkisini gösteren ve kendisinden önce bu alanda yapılmış dağınık çalışmaları toplamış olduğu iki ayrı çalışma yapmıştır. Japoncanın durumu açısından ise R. A. Miller’in çalışmaları dikkat çekicidir. Miller Ana Altayca (Genel Türkçede *z* ve *ş* seslerine denk gelen) *r* ve *l* seslerinin Japoncada da korunduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Örneğin: 1. Genel Türkçe *sız* < **sır*-, Eski Jap. *siru* “sıvı”, 2. Genel Türkçe *toz* < *tor* ; Eski Jap. *tiri* “toz” vb. (Miller 1975: 164-165) (Tablo II).

Tablo II: Altay Dilleri teorisinin en güçlü savunucularından olan Poppe bu dillerin akrabalıklarını şöyle bir tabloyla göstermektedir (1965: 146):

AKRABALIK TEORİSİNİN KARŞITLARI

Altay dillerinin akrabalık ilişkileri başından beri tartışmalı olmuştur. Zaman zaman, tartışmalarda teori taraftarları, teoriye karşı olanların bu dillerin akraba olmadıklarını, karşı

olanlar ise teori taraftarlarının Altay dillerinin akraba oldukları yönündeki iddialarını ispat etmeleri gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren konuyla ilgili genel çalışmalarda araştırmacılar dikkatli davranmaya başlamışlar ve bu, mesela J. Németh, J. Deny gibi meşhur isimlerin yazılarına koydukları başlıklarda da kendini hissettirmiştir.

Başta Avrupalı Türkologlar ve Mongolistler olmak üzere birçok bilim adamı, çalışmalarında Altay dilleri terimini kullansalar bile bu dillerin soyca akrabalığının henüz ispat edilemediğini, olsa olsa bir Altay dilleri teorisinden söz edilebileceğini söylemişlerdir. Bunlara göre ortak özellikler 13. yüzyıl öncesinde Türkçeden Moğolcaya geçmiş alıntılardır. Moğolcadan Türkçeye geçmiş örnek yoktur. Ayrıca Altay dillerinde, alıntı kelimeyle ortak ana dilden gelen kelimeyi ayıracak sağlam ölçütler bulunamamıştır. J. Benzing, Sir G. Clausen, G. Doerfer, A. Róna-Tas, A. M. Şçerbak gibi sahanın önemli isimleri gibi sahanın önemli isimleri akrabalık teorisine karşı şiddetli eleştiriler yöneltmiş, akrabalık görüşüne tereddütle yaklaşmış veya akrabalığın kabul edilemez bir teori olduğunu dile getirmişlerdir.

Teori karşıtlarının akrabalık teorisinin aleyhine ileri sürdükleri deliller arasında, dünyada akrabalığı kesin olarak ispat edilmiş dillerdeki ortak yönlerin Altay dillerinde bulunmaması başta gelir. Mesela akrabalığı ispat edilmiş dillerde küçük sayı adları ortaktır. Altay dillerinde ise birden beşe kadar olan sayıların en eski şekilleri kabul edilenlerde durum, Doerfer'e göre şöyledir:

Ana Türkçe	Ana Moğolca	Ana Tunguzca
1. * <i>b̄ir</i>	* <i>niken</i>	* <i>emen</i>
2. * <i>ēki</i>	* <i>ḳoyan</i>	* <i>cōr</i>
3. * <i>ūç</i>	* <i>ḡurban</i>	* <i>ılan</i>
4. * <i>dōrt</i>	* <i>dōrben</i>	* <i>dügin</i>
5. * <i>bēş</i>	* <i>tabun</i>	* <i>tuḡu</i>

Görüldüğü gibi '4' için kullanılan kelime dışında, sayı adlarında bir benzerlik yoktur. Bu da Doerfer'e göre Tü. /ö/= Mo. /ü/ ses denkliği bulunmadığı için geçerli değildir. Altay dillerinin akrabalığını kabul edenler, sayılarda denklik bulunmamasına, Türkçe ve Moğolcanın gerçek anlamda sayı isimlerine sahip olmadığı şeklinde bir açıklama getirmişlerdir.

Sayı adları yanında mevsim, gün gibi zamanla ilgili adlar, organ adları ve akrabalık adları da önemli anlam gruplarıdır. Altay dillerinde burada da tam bir örtüşme görülmez.

Eklerdeki durum daha da karmaşıktır. Ramstedt ve Poppe tarafından Altay dillerinin ekleri de karşılaştırılmış, tam akrabalığı ispat etmese bile sıkı bir yakınlığı gösteren özellikler bulunmuştur. Ancak dikkat çekici olsalar bile, mesela isim çekim eklerinin esneklikleri ve ödünçlenebilirlikleri yüzünden benzerliklere aşırı bir değer biçilmemelidir. Nitekim kendinden önceki kelimeye daha sıkı bağlı olan fiil çekim eklerinde Altay dilleri arasında benzerlik yoktur. Doerfer isim çekim eklerini şöyle yorumlar (1963: 83 vd.):

	Tü.	Mo.
Yalın durum	-∅	-n
İlgi	-n	-yin, -u(n)
Yönelme	-ga	-a~da
Belirtme	-g	-i (standart dil)~ḡg(i)
Bulunma	-da~ta	-a~da~dur(i)
Ayrılma	-da~dın~dan vb.	-(a)ça~(da)ça
Araç	-n	-war

Zarf -	- <i>di~ti</i>	∅
Eşitlik	- <i>ça</i>	∅

Görüldüğü gibi isim çekim eklerinin bazılarında belirgin bir benzerlik vardır. Ancak bu ekler Altay dillerinin yapısı gereği kendilerinden önceki isim köklerine son derece esnek bağlandıkları için ödünç alınma olasılıkları da yüksektir. Nitekim kendilerinden önceki kök ve gövdeye daha sıkı bağlı olan fiil çekim eklerinde durum farklıdır (Doerfer 1963: 86).

	Tü.	Mo.
Geniş zaman	- <i>r</i>	- <i>mu</i>
Görülen geç. z.	- <i>d</i>	- <i>ba</i>
Öğrenilen geç. z.	- <i>miş</i>	- <i>cugu</i>
Gelecek z.	- <i>daçı~ga(y)~açak</i>	- <i>ku</i>
İstek 1.tek.kişi	- <i>ayın</i>	- <i>su(gay)</i>
İstek 1.çoğ.kişi	- <i>alım</i>	- <i>su(gay)</i>
Kohortativ	- <i>alım</i>	- <i>ya</i>
Emir 2. tek.kişi	∅~ <i>gıl</i>	∅
Emir 2. çoğ. kişi	- <i>η</i>	- <i>dkün</i>
Emir 3. tek. kişi	- <i>zun</i>	- <i>tugay</i>

Görüldüğü gibi bu ekler arasında hiçbir benzerlik yoktur. İkinci tekil kişinin eksiz olması akraba olmayan bir çok dilde de görüldüğü için bir şey ifade etmez.

Akraba diller geriye doğru gittikçe birbirine yaklaşmalıdır. Oysa Türkçeyle Moğolca geriye doğru gidince yapıcı birbirinden uzaklaşmaktadır. Mesela Eski Moğolcada çokluk bildiren sayılardan sonraki isim de çokluk eki alabilmektedir. Aynı şekilde çokluk bildiren isimlerden önceki sıfat da çokluk eki alır; yani tamlayan ve tamlanan arasında sayıca uyum vardır. Sıfatın yeri oldukça serbesttir. Zamirde ve fiilde ‘biz ikimiz’ ile ‘biz hepimiz’ arasında ayırım yapılmaktadır. Gramatik cinsiyet bulunmaktadır. Sonuç olarak Türkçeyle Moğolca günümüze doğru geldikçe birbirine yaklaşmakta, eskiye doğru gittikçe birbirinden uzaklaşmaktadır. Bu da akraba dillerdeki duruma ters düşmektedir.

Akrabalık teorisinin en şiddetli karşıtlarından biri olan G. Doerfer akrabalığı kesin olarak ispat edilmiş dillerden hareketle, iki dilin akraba olduğunu ileri sürebilmek için gerekli on altı şart belirlemiş, Altay dillerinin bu şartları yerine getirmediğine işaret etmiştir (1963, 64 vd.). Bunlar, özetle şöyledir:

1. Ses olarak benzer, ses taklidi olmayan, tesadüfen örtüşmeyen kelimeler bulunabilmelidir.
2. Ses kuralları tespit edilmeli ve buna sıkı sıkıya uyulmalıdır.
3. Ses kuralları istisnasız olmalıdır.
4. Ses yapısı ve anlamca tam denklik ilkesi gereğince geride yeterli sayıda (birkaç yüz) karşılaştırılabilir kelime kalmalıdır.
5. Araştırılan kelimeler her iki dilde ortak, belli sistematik gruplarda bir araya getirilebilmelidir.
6. Sıkça ödünç alındıkları için ünvanlar ve özel isimler, hiç akraba olmayan dillerde de ortak olabilen yansıma kelimeler ve zamirler buraya dahil değildir.
7. Akrabalığı ispat için yaygın olan kelimeler karşılaştırılmalıdır.
8. Akraba dillerde morfolojik özellikler de karşılaştırmada kullanılmalıdır.
9. Akraba diller tarihte geriye doğru gidilince birbirine yaklaşmalı, uzaklaşmamalıdır.
10. Yalnız dil coğrafyası bakımından yakın bölgelerde görülen kelimeler karşılaştırılmamalıdır; bu durumda bir dilden öbürüne ödünçleme olma ihtimali yüksektir.
11. Sadece 13. yüzyıl öncesi Türkçe kelimeler karşılaştırmada kullanılabilir.
12. Yalnızca kökler ya da ekler karşılaştırılabilir; ikisinin birleştiği şekiller karşılaştırmada kullanılamaz.
13. Karşılaştırmada mümkünse sesçe tesadüfen örtüşen kelimeler değil, anlamca aynı olan bütün kelimeler kullanılmalıdır.
14. O anda bulunan bir hipotezin ispatı için yıldızlı; yani belgelenememiş biçimler kullanılamaz.

kullanılmalıdır. 15. Akrabalık ve ödünçlemeyi birbirinden ayıracak açık ölçütler bulunmalıdır. 16. Akraba kabul edilen dillerin hepsi arasında doğrudan bir bağlantı olmalıdır. Oysa Türkçeyle Tunguzca arasında doğrudan bir bağ yoktur.

Doerfer bu şartları ve gerekli açıklamaları sıraladıktan sonra, Altay dillerinin akrabalığından bu ölçütlere göre geriye bir şey kalmadığı görüşünü dile getirir. Teori karşıtları buraya kadar söylenenlerden başka eleştirilerde de bulunmuşlardır. Teori taraftarları ise, bu eleştirilere karşı Altay dillerinin ortak yönlerinin ayrılan yönlerinden daha fazla olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunlar arasında yer alan ve Altay dilleri tartışmalarına, özellikle *r/l* ve *z/ş* meselesiyle ilgili yazılarıyla katılan Talat Tekin, Doerfer'in teori karşıtı görüşlerini eleştirdikten sonra, Altay dillerinin soyca akrabalığının henüz kesin olarak ispat edilmemiş sayılabileceğini, fakat Altay dilleri teorisine karşı olanlardan hiç kimsenin şimdiye kadar bir dilcinin kabul edebileceği deliller göstererek, bu teoriyi çürütemediğine işaret etmiştir.

ALTAY DİL AİLESİNİN KOLLARI

Türkçe, Altay dillerinin en büyük koludur. Üç dil içinde en eski yazılı kaynaklara sahip olanı, aynı zamanda en iyi araştırılmış olanıdır. Özellikle 1893 yılında V. Thomsen tarafından Eski Türk yazıtlarının okunması, Türkçeyle ilgili araştırmalara büyük bir canlılık getirmiştir. Türkçe, aşağıda da görüleceği gibi çok geniş bir alanda, zaman zaman yapı bakımından kendisinden çok farklı dillerin üst dil olarak kullanıldığı bölgelerde konuşulmaktadır. Bilinen tarihi içerisinde birçok dil ile karşı karşıya gelmiş, onları etkilemiş, kendisi de onlardan etkilenmiştir. Türkçeyi ana dili olarak konuşanların sayısı hakkında, Türkçenin konuşulduğu bölgelere ait güncel veriler olmadığı için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Karaimce, Karagasça gibi kimi lehçeleri kaybolmaktadır. En son keşfedilen kolu, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ciddi olarak araştırılan, Orta İran'da tahminen 28.000 kişi tarafından konuşulan Halaççadır. Türkiye Türkçesi ise Türkçenin en fazla konuşanı olan koludur.

Türkçenin alt dilleri/lehçeleriyle ilgili W. Radloff, G. J. Ramstedt, L. Ligeti, N. Poppe, J. Benzing, K. H. Menges, G. Doerfer, R. Rahmeti Arat gibi bilim adamlarınca yirminin üzerinde sınıflandırma denemesi yapılmıştır. G. Doerfer, Türkçenin alt dillerini/lehçelerini; 1. Çuvaş veya Bulgar Grubu, 2. Güney-Batı veya Oğuz Grubu, 3. Kuzeybatı veya Kıpçak Grubu, 4. Güneydoğu veya Çağatay Grubu, 5. Kuzey veya Güney Sibirya Grubu, 6. Yakutça veya Halaçça olmak üzere altı gruba ayırmıştır. En son ve çok ayrıntılı bir sınıflandırma Claus Schönig tarafından yapılmıştır (1997-98). Ancak doğrudan konumuz olmadığı için burada bu çalışmayı tartışmak yerine Talat Tekin'in çalışmasını özetlemek istiyoruz. Talat Tekin (1989) Türk dillerini altı ölçüte göre 12 alt gruba ayırmıştır. Ölçütler şunlardır: 1. *r/z* ve *l/ş* denklikleri, 2. Söz başındaki *h-* foneminin durumu, 3. Söz içi ve sonundaki *d* foneminin durumu, 4. Çok heceli kelimelerin sonundaki *-ığ/-ig* ses gruplarının durumu, 5. Tek heceli kelimelerin sonundaki *-ağ* ses grubunun durumu, 6. Kelime başındaki *ı-* foneminin durumu. Bu ölçütlere göre ortaya çıkan gruplar şunlardır:

1. *r-l*-grubu: Çuvaşça,
2. *hadak*- grubu: Halaçça,
3. *atah*-grubu: Yakutça, Dolganca,
4. *adak*-grubu: Tuvaca, Karagasça,
5. *azak*-grubu: Hakasça, Sarı Uygurca,
6. *tağlıg*-grubu: Kuzey Altay diyalektleri,
7. *tulu*-grubu: Altayca,
8. *tölü*-grubu: Kırgızca,
9. *tağlık*-grubu: Özbekçe, Yeni Uygurca,
10. *tawlı*-grubu: Tatarca, Başkurtça, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, Karaçayca-Balkarca, Karaimce, Baraba Tatarcası, Kırım Tatarcası,

9.tağlı-grubu: Salarca,

10.dağlı –grubu: Türkmence, Horasani, Özbekçenin Harezmi-Oğuz diyalektleri, Azeri (Kaşgay-Aynalı, Kerkük, Erbil ağızlarıyla birlikte), Türkçe, Gagavuzca.

H. Boeschoten (1998) tarafından yapılan bir çalışmadaki tahminlere göre Türkçenin alt dillerinin/ lehçelerinin konuşulduğu ülke, hangi dilin/lehçenin konuşulduğu ve konuşanların sayısı, şu şekilde verilmiştir. (Türkiye, Kıbrıs ve Yunanistan’la ilgili sayılar güncelleştirilmiştir.): Afganistan: Özbekçe (1.4 milyon), Türkmence (380.000), Kazakça (2.000), Karakalpakça (2.000), Kırgızca (500), Afşarca (45.000). Avustralya: Türkiye Türkçesi (40.000). Azerbaycan: Azerice (6 milyon). Batı Avrupa Ülkeleri: Türkiye Türkçesi (2 milyondan fazla). Bulgaristan: Türkçe (tahmini 1 milyon), Tatarca (11.000), Gagavuzca (tahmini 5.000). Çin: Uygurca (7 milyondan fazla), Kazakça (1 milyondan fazla), Kırgızca (140.000), Salarca (tahmini 74.000), Sarı Uygurca (5.000), Tuvaca (400). Ermenistan: Azerice (40.000). Gürcistan: Azerice (300.000). Irak: Irak Türkmençesi (tahmini 400.000). İran: Azerbaycanca (13 milyon), Kaşgayca (570.000), Horasani (400.000), Türkmence (500.000), Halaçça (28.000). Kazakistan: Kazakça (7.3 milyon), Özbekçe (350.000), Tatarca (340.000), Uygurca (245.000), Çuvaşça (23.000), Gagavuzca (1.000). Kıbrıs: Türkçe (150.000). Kırgızistan: Kırgızca (2.4 milyon), Özbekçe (600.000). Litvanya: Karaimce (50). Makedonya: Türkiye Türkçesi (80.000). Moldova: Gagavuzca (150.000). Moğolistan: Kazakça (100.000), Uygurca (1.000), Tuvaca (6.000), Polonya: Karaimce (tahmini 20).

Romanya: Tatarca (24.000), Türkçe (tahmini 24.000), Gagavuzca (bilinmiyor).

Rusya: Oyrotça, Teleütçe (52.000), Hakasça (58.000), Şorca (10.000), Tuvaca (200.000), Yakutça (400.000), Dolganca (5.000), Çuvaşça (1.1250.000), Tatarca (3 milyon), Başkurtça (1 milyon), Kumukça (30.000), Nogayca (70.000), Karaçayca (70.000), Balkarca (40.000), Gagavuzca (10.000).

Tacikistan: Özbekçe (1.4 milyon).

Türkiye: Türkiye Türkçesi (65 milyondan fazla).

Türkmenistan: Türkmence (3 milyon), Özbekçe (350.000), Kazakça (80.000).

Ukrayna: Karaimce (6), Gagavuzca (32.000), Kırım Tatarcası (300.000)

Özbekistan: Özbekçe (16 milyon), Karakalpakça (450.000), Kırım Tatarcası (200.000), Kazakça (900.000), Çuvaşça (9.000).

Yugoslavya: Türkiye Türkçesi (tahmini 20.000).

Yunanistan: Türkiye Türkçesi (tahmini 120.000).

Moğolca 3 milyon civarında konuşanıya Altay dillerinin ikinci büyük kolunu oluşturur. 10. yüzyıldan bu yana yazılı belgeleri vardır. Klasik Moğolca, Uygurlardan alınan alfabeyle yazılmıştır. Ancak 1240 yılında yazılan ve Türkçede *Moğolların Gizli Tarihi* adıyla bilinen meşhur eser Moğol yazısıyla değil, Çin yazısıyla yazılmıştır. 14.-16. yüzyıllarda, özellikle çok sayıda Budist metin Moğolcaya çevrilmiş, bu arada Türkçe, Tibetçe ve İran dillerinden çok sayıda kelime Moğolcaya girmiştir. Klasik Moğolca 19. yüzyıla kadar devam etmiş ise de, 17. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş Halha ağızından gelişen konuşma dili, merkezi bir yer almış ve bugünkü standart Moğol yazı diline temel oluşturmuştur.

Moğolcanın alt grupları tartışmalıdır. Genel olarak Doğu ve Batı Moğolcası olmak üzere ikiye ayrılır. Doğu grubu Halha, Buryat ve Çin’deki Moğol Özerk Bölgesi’nde konuşulan ağızlarda, Batı Moğolcası ise Oyrotça ve Kalmukçadan oluşur.

Halha Moğolcası, Moğolistan Cumhuriyeti’nde 700.000 üzerinde, Rusya’da da 3.000 civarında insan tarafından konuşulmaktadır. Ama Halha Moğolcasının bölgeler üstü geçerliliği vardır. Başka Moğol grupları tarafından da kısmen anlaşılır. Bu yüzden konuşanlarının sayısının 1.5 milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Buryatça, Buryat Özerk Cumhuriyeti ile Rusya'daki Baykal Gölü'nün kuzeyinde ve batısında konuşulur. Ayrıca bunların doğusunda bulunan ve Halha Moğolcasına geçiş ağız durumundaki Selenga ağızı da vardır. 1979 sayımında toplam 317.875 kişi anadili olarak Buryatçayı vermiştir. 1939 yılından bu yana Kiril alfabesiyle yazılmaktadır. Agin Buryatlarının ağız olan Horin ağızı yazı diline temel alınmıştır.

Kalmukça, Kalmuk Özerk Cumhuriyeti başta olmak üzere Eski Sovyetler Birliği'nde 1979 nüfus sayımına göre 133.900 kişi tarafından anadili olarak konuşulmaktadır. Bundan başka Kırgızistan'da Issık Göl yakınlarında yaşayan bir grup *Sart*-Kalmukları da vardır. 1927 yılına kadar 1648 yılında Sâya Pandit'in dini amaçlarla Kalmuklar için geliştirdiği Moğol yazısı kullanılmış, 1923 yılında Kiril, 1930 yılında Latin, 1938 yılında tekrar Kiril alfabesiyle yazılmaya başlanmıştır.

Oyrotça, Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'nde, Orta Asya'nın değişik bölgelerinde ve Moğolistan'ın kuzeybatısında tahminen 100.000 insan tarafından konuşulmaktadır.

Bunların yanında büyük Moğol dillerinin uzağında kalmış Moğol dilleri de vardır. Tibetçenin kuvvetli tesirinde Çin-Tibet dil sınırında, tahminen 60.000 üzerinde konuşanı olan Monguorca veya Tu dili, bunlardan birisidir. Çin'in Mançurya bölgesinde konuşulan ve Orta Moğolcanın birçok özelliğini korumuş olan Dagurca bir başkasıdır. Gene Çin'in Kansu bölgesindeki Moğollaşmış Sarı Uygurlardan tahminen 2000 kişinin konuştuğu Yuğu, Afganistan'ın Herat bölgesindeki 3000 kadar Moğoldan 200 civarında yaşlının konuştuğu Moğolca gibi Kansu bölgesiyle Kuzey Tibet'te konuşulan daha başka küçük Moğol dilleri/lehçeleri de vardır.

Mançu-Tunguzca, Altay dilleri ailesinin en küçük üyesidir. 19. yüzyıldan itibaren ciddi araştırmalara konu olmuştur. Bugün çok az konuşanı olan Mançuca, 1115-1234 yılında Kuzey Çin'e hakim olan Kin-Hanedanı ile 1644-1912 yılları arasında Çin'de hüküm süren Ching hanedanını kuranların dilidir. Mançu yazı dili, 1625 yılında geliştirilmiş, en parlak zamanını 17. yüzyılda Pekin'de yaşadıktan sonra 18. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş unutulmuştur.

Bugün Mançu-Tunguzca aşağı yukarı 70.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Nüfusları az olmakla birlikte Mançu-Tunguzlar Çin'in kuzeyinden başlayarak, Moğolistan üzerinden Rusya'nın kuzey sınırına, Sibiryaya ulaşan çok geniş bir alana yayılmışlardır. Yakut Özerk Bölgesi'nde özellikle Yenisey, Hatanga, Tunguska, Lena, Amur vb. nehirleri boyunca Yakutlarla karışık olarak Tunguzlara rastlanmaktadır; sadece Tunguzların yaşadığı bölgeler de vardır. Ayrıca Kuzey Mançurya'da Heilongjiang bölgesiyle Çin'in Moğolistan Özerk Bölgesi'nde de Tunguzlar yaşamaktadır.

Çok geniş bir bölgeye dağılmış olmaları yanında pek az sosyal organizasyona sahip olmaları dilde aşırı farklılaşma olarak kendini göstermektedir. Bu yüzden Mançu-Tunguzcanın alt gruplarının sayısını tam olarak söylemek mümkün değildir. Bugün kuzey kolunu oluşturan Tunguzca ve güney kolunu temsil eden Mançuca şeklinde iki büyük gruba ayrıldığı konusunda bilim adamları arasında belli bir fikir birliği vardır. Tunguz kolu Evenkice, Evence veya Lamutça, Negidalce, Solonca, Nanayca veya Goldice, Ulçaca, Orokça, Oroçice, Udehece; Mançu kolu da Mançuca, Siboca gibi alt kollara ayrılabilir. Çoğu durumda iki dilli olan Mançu-Tunguzlar kendi anadillerini unutmaktadır. Bu yüzden Mançu-Tunguzca ölmekte olan bir dildir. 1970 ila 1979 arasındaki verilere göre Tunguzca'yı ana dili olarak konuşanların sayısı gerilemiştir. Özellikle Mançuca ortadan kalkmaktadır.

Tunguzcanın kuzey kolunda yer alan *Evenkice*, 1931'den bu yana yazı dilidir. 1937 yılına kadar Latin, daha sonra Kiril harfleriyle yazılmıştır. 1979 nüfus sayımına göre, Eski Sovyetler Birliği'nde yaşayan toplam 27.531 Evenkiden 11.852 kişi ana dili olarak Evenkice konuşmaktadır. Evenkiler Kuzey Sibiryaya, Yakut Özerk Cumhuriyeti, Buryat Özerk Cumhuriyeti, Tamır Özerk Bölgesi, Sahalin adası, İrkuts, Tomsk vs. gibi geniş bir alanda yaşamaktadırlar. Kuzey Çin'de ve Moğolistan'da Evenkiler vardır.

Evence veya *Lamutça* Yakutistan'da Kamçatka, Çukçi Özerk Bölgesi, Magadan ve Ohotsk'ta küçük yerleşim birimlerinde, 1979 sayımına göre 6965 kişi tarafından konuşulmaktadır. 1931 yılından bu yana yazı dilidir. Önce Latin, 1936 yılından sonra da Kiril harfleri kullanılmıştır.

Negidalce Aşağı Amur bölgesinde, 1979 sayımına göre toplam 504 Negidal'den 224'ü tarafından ana dili olarak konuşulmaktadır.

Güney kolunda yer alan *Nanayca* (Eski adı: *Goldice*), 5.869 kişi tarafından ana dili olarak konuşulmaktadır. Aşağı Amur'un kuzeyinde, özellikle Komsomolsk bölgesinde ve kıyı şeridiyle Çin-Sovyet sınırında konuşulmaktadır. Tunguz kolunun geri kalan ağızlarını konuşanların sayısı binin altındadır.

KAYNAKLAR

- Aalto, P. (1969), "Uralisch and Altaisch", *UAJb* 41, 323-34.
- Boeschoten, H. (1998), *Philologie und der Turkologie*, Wiesbaden.
- Benzing, J. (1953), *Einführung in das studium der Altaischen*, Philologie und der Turkologie, Wiesbaden.
- Caferoğlu, A. (1984), *Türk Dili Tarihi I, II*, İstanbul.
- Choi, Han-Woo (1985), *Türkçe ile Korecenin Karşılaştırmalı Fonolojisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Choi, Han-Woo (1989), *Türkçe ile Korecenin Karşılaştırmalı Morfolojisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Clauson, Sir G. (1956), "The Case Against the Altaic Theory", *CAJ* 2, 181-187.
- Doerfer, G. (1976), "Proto-Turkic: Reconstruction Problems", *TDAYB*, 1-50.
- Doerfer, G. (1963), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen I*, Wiesbaden.
- Faensen, J. (1983), *Sprachen in der UdSSR*, Osnabrück.
- Gombocz, Z. (1912), *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*, Helsinki.
- Johanson, L.-Éva Á. Csató (1998), "The Speakers of Turkic Languages", *The Turkic Languages*, London-New York, 1-16.
- Meier, G. E.- Barbara Meier (1979), *Handbuch der Linguistik und Kommunikationswissenschaften*, Band 1, Sprache, Sprachentstehung, Sprachen, Berlin.
- Menges, K. H. (1968), *The Turkic Languages and Peoples: An Introduction to Turkic Studies*, Wiesbaden.
- Miler, R. A. (1971), *Japanese and Other Altaic Languages*, Chicago, London.
- Miller, R. A. (1975), "Japanese-Altaic Lexical Evidence and the Proto-turkic 'Zetacism-Sigmatism'", *Researches in Altaic Languages*, Budapest.
- Poppe, N., *Introduction to Altaic linguistics*, Wiesbaden.
- Németh, J. (1912). "Die Türkisch-Mongolische Hypothese", *ZDMG* 71, 549-576.
- Poppe, N. (1957), *Introduction to Altaic Linguistics*, Wiesbaden.
- Poppe, N. (1960), *Vergleichende Grammatic der altaischen Sprachen, Teil I. Vergleichende Lautlehre*, Wiesbaden.
- Poppe, N. (1977), "The Problem of Uralic and Altaic Affinity", *Altaica*, Helsinki.
- Ramstedt, G. J. (1957), *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft. I. Lautlehre*, Helsinki.
- Róna-Tas, A. (1986), *Language and History. Contributions to Comparative Altaistics*, Szeged.
- Róna-Tas, Á. (1991), *An Introduction to Turkology*, Szeged.

Schönig, C. (1997-1998), “A new attempt to classify the Turkic Languages 1-3, *Turkic Languages*, I-1, 1997: 118-161; I-2, 1997: 262-277; II-1, 1998: 130-151.

Strahlenberg, J. von (1730), *Das nord-und östliche Theil von Europa und Asia*, Stockholm.

Tekin, T. (1976), “Altay Dilleri Teorisi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, s. 118-130.

Tekin, T. (1989), “Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, *Erdem* 5, s. 141-168.

Tuna, O. N. (1992), “Altay Dilleri Teorisi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 2. cilt, Dil-Kültür-San’at, 2.baskı, Ankara 7-58.

Yılmaz, E. (1997), *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, TDK, Ankara.